

az egység, a békesség, a kompromiszsumok hívei. Az egyre elszabaduló indulatok és demagógia tengerében újsztoikus közömbösséget és álarcot öltenek magukra. Tudósként sokoldalúak, kifelé térben és időben nyitottak a szakbarbárok értelmetlen szórszálhasogatásaival szemben. Idealisták az idők végezetének közeledésébe vetett hitük ellenére. A költői kérdés: vajon parabolával állunk-e szemben?

A kiinduló kérdésfeltevéshez viszszatérve: összességében a határsértés gesztusa teremt egységet a kötetben. A szerző korszakhatárokon át éppúgy szabadon mozog, ahogy a diszciplínák közötti hagyományos határokat sem veszi figyelembe. Főszereplői pedig a szabadság eszményét szemük elől sohasem tévesztő lázadók, a szabad szellemek. Határtalanul – akár ez is lehetne a kötet címe.

ERDÉLYI GABRIELLA

Horváth Gergely Krisztián: Bécs vonzásában

**AZ AGRÁRPIACOSODÁS
FELTÉTELRENDSZERE MOSON
VÁRMEGYÉBEN A 19. SZÁZAD ELSŐ
FELÉBEN**

Balassi, Bp., 2013. 695 old., 5000 Ft

A szociológus végzettségű, de társadalomtörténészként számon tartott Horváth Gergely Krisztián több mint egy évtizedes kutatásait összegezte a magyarországi régió- és gazdaságtörténet-írásban korszakos jelentőségű munkájában. Célja Moson vármegyére koncentrálva a rurális társadalom 1848 előtti állapotának bemutatása volt. Ez az az időszak, amelyben az „egyéni gazdálkodás fölébe kerekedett a közösséginek” (18. old.). A szerző fő hipotézise, hogy az Auszriával s ezen belül a bécsi piacokkal folytatott kereskedelem e korszakban többé nem pusztán egy önállósra törekvő gazdaság feleslegének értékesítése, továbbá a vizsgált vármegyében, Mosonban, már piacra termelő jobbágycsoportokról beszélhetünk. A bizonyítás többféle módszerrel

él, a kötet egyik fő erénye épp az interdiszciplinaritása.

A hazai mellett az osztrák történetírás (benne a helytörténet) eredményeit is bőven kamatoztató munka szerzője ugyanakkor kevésbé hasznosítja a tágabb nemzetközi történeti diskurzus eredményeit. Ez különösen a protoindusztrializáció témakörében mutatkozik hiányosságnak. Alois Mosser eredményeinek felhasználásától mint kivételtől eltekintve minden bizonnyal további érdekes összehasonlítást eredményezhetett volna a német Verlag für Regionalgeschichte által gondozott évkönyvek tanulmányainak elemzése (Lásd: Friedrich Lenger [Hrsg.]: *Handwerk, Hausindustrie und die historische Schule der Nationalökonomie: wissenschafts- und gewerbegeschichtliche Perspektiven*. Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld, 1998. vagy Dietrich Ebeling – Wolfgang Mager [Hrsg.]: *Protoindustrie in der Region: europäische Gewerbelandschaften vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld, 1997.). Különösen érdekes viszonyítási pontokat nyújthatott volna a nemrégiben elhunyt Rudolf Braun 1990-ben angolul is megjelent kötetére (*Industrialisierung und Volksleben: Veränderungen der Lebensformen unter Einwirkung der verlagsindustriellen Heimarbeit in einem ländlichen Industriegebiet [Zürcher Oberland] vor 1800*). Verlag P. G. Keller, Winterthur, 1960.), amely a zürichi kanton délkeleti területeinek háziiparát és életformáit elemezte 1800-ig, az indusztrializáció hatásainak figyelembevételével. Későbbi kutatásait a XIX. és XX. századra is kiterjesztette.

Az angolszász irodalomban ugyanakkor nagyrészt Markus Cerman és Jürgen Schlumbohm eredetileg német nyelven megjelent munkáinak fordítása számít iránymutatónak. Franklin Mendelsnek a XVIII. századi Flandriát érintő kutatási eredményei mellett például Pat Hudson 1980-as években végzett vizsgálatait (*The Genesis of Industrial Capital. Cambridge University Press, 1986.; Regions and Industries*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.) talán további szempontokkal gazda-

gíthatták és támaszthatnák volna alá a kötet eredményeit, csakúgy, mint Marc Bloch és Lucien Febvre idevágó művei.

A rövid és kellően ki nem fejtett tudománytörténeti-historiográfiai bemutatás további hiányossága, hogy nem utal Mályusz Elemér „népiségtörténeti” iskolájának eredményeire, melyek a hazai, professzionális régió- és helytörténeti kutatások alapkövet jelentik (noha Horváth más tanulmányában reflektált már az iskola fontosságára). Mályusz Elemér már az 1920-as években kifejtette gondolatait (egy bécsi módszertani tanulmányút eredményeit összegezve) a vidéki társadalom és közösségek gazdaság- és társadalomtörténeti megközelítésének fontosságáról és céljairól. Előbb tanulmányaiban, majd később, a Magyar Népiség- és Településtörténeti Intézet vezetőjeként, már hallgatói orientálásával, disszertációs témáik kijelölésével is igyekezett érvényesíteni és kiszélesíteni ezt a sajátosan magyar, interdiszciplináris kutatási spektrumot.

Horváth Gergely Krisztián szerint Magyarország nyugati határszéle az 1810-es évekre már mélyen integrálódott a szomszédos Ausztria, különösen Alsó-Ausztria életébe. A vizsgált időszakot egyik oldalról az 1809-es francia megszállás, a másiktól az 1848-ban bekövetkezett jogi változások határolják. Moson vármegye gazdálkodását ekkor alapvetően befolyásolták a határon túli régió iparosodása mellett a császárváros növekvő gazdasági-fogyasztási igényei.

Az 1820-as évek közepétől új erőre kapó iparosodás a társadalmat szisztematikus változtatásokra ösztönözte, amelyek azután a demográfiai folyamatokra is kihatottak. Az alsóausztriai, bécsi – gyakran szezonális – munkalehetőségek ismertek és népszerűek voltak a régióban, akár keletebbre is. Az állam- és vámhatár nem jelentett egyben regionális határt is: a Bécs központú iparosodó régió ösztönözte a magyar mezőgazdasági exportot, különösen a francia háborúk idején, amikor az infláció, majd a kontinentális zárlat is növelte a keresletet.

Horváth a fogalmi problémákat is igyekszik tisztázni, és a magyar

történetírásban eddig kevésbé használt terminusokat vezet be. Ilyen például a protoindusztrializáció fogalma arra az állapotra, amelyben a mezőgazdasági eredetű nyersanyag ipari terméké alakul, és az ipar a régió túl piacra is termel. Noha korábban Tagányi Zoltán (Az ipari kapitalizmus előtti területi munkamegosztás. Lengyel példa: a lengyel majorság és majorsági protoindusztrializáció térszerkezete. *Agrártörténeti Szemle*, 47 [2006], 1–4. szám, 133–156. old.) és Fekete László (Protoindusztrializáció: a történelmi korszakváltás elmélete, avagy a történelemelmélet korszakváltása. *Századok*, 123 [1989], 5–6. szám, 606–643. old.) használta e fogalmat, nem honosodott meg a magyar gazdaságtörténeti diskurzusban. Kérdés, hogy Mosonban ekkor beszélhetünk-e protoindusztrializációról? Ha igen, milyen formát öltött? Kezdeményei a Lajtán innen is megvoltak, azonban a napóleoni háborúk nyomán kialakuló régiós munkamegosztás eredményeképp (főleg üzemszervezési okokból) elhaltak, aminek következménye a reagrarizálódás lett.

A jól, néhol túlzottan is strukturált kötetben a fogalmi bevezetőt a társadalomtörténeti adottságok megvilágítása követi. A közel fél évszázad alatt nem volt markáns társadalmi átalakulás, a változások irányai azonban igen jellegzetesek. A vármegye társadalmának bemutatása többféle forráscsoportra támaszkodik, ami nagyobb pontosságot tesz lehetővé, továbbá segíti a korábbi szakirodalmi másodközlések és a primer források tartalmi összevetését. Sok esetben ugyanis nemcsak a XIX. században, hanem a XX. század végén publikált adatok sem egyeznek a levéltári forrásanyaggal, s ez csak a forrásrekonstrukció monoton és hosszadalmas feldolgozásával volna korrigálható.

Ezután ismerttet meg a szerző a magyaróvári uradalommal. Először gazdasága modernizálásának, racionalizálásának, a piaci körülményekre való áttérésének a körülményeit elemzi, majd a Hanság lecsapolásának mint a gazdaságot jelentősen fellendítő tényezőnek a története következik. E grandiózus táj- és gazdaságalakí-

tó változtatásig a több mint 84 ezer hektáros uradalom területének mindössze 10 százaléka volt hasznosítva. A valódi változás Magyaróváron is egy szakember (Vári András kifejezésével: egy „gazdász”, vö. Vári András: *Urak és gazdászok*. Argumentum, Bp., 2009.) tevékenységének volt köszönhető: az alsó-ausztriai születésű Wittmann Antalnak, aki pályáját ügyvédként kezdte, majd szakterületet váltott, és az uradalom szolgálatába állt. Valódi menedzser volt, elméleti ismereteit kiválóan át tudta ültetni a gyakorlatba. A birtokon összhangot akart teremteni az egyes gazdasági ágak között. Az 1820-as évekre szívós és személyes irányítással a 147 ezer kataszteri hold területből 11 ezer kataszteri holdat vont majorsági művelés alá. Wittmann életének, műveinek részletes bemutatása és historiográfiai feltárása kismonográfiát érdemelne, itt viszont ez a részletezés kevésbé indokolt. Az uradalom bemutatásának egyik fő hiányossága, hogy primer források helyett főleg a korabeli leírásokra támaszkodik.

A professzionális mezőgazdálkodás már ekkor sem volt összeegyeztethető a robotmunka gazdaságtalanságával, így egyes csúcsidőszakokban igen magas volt a készpénzben fizetett idénymunkások száma. Az idegenkedést az idénymunkától azonban épp az ingadozó munkaerő-szükséglet és a jellemzően magasabb napszám váltotta ki a gazdákból és a gazdatisztekből. Megoldásként kínálkozott a munkástelepítés, amivel Wittmann élt is Magyaróváron. A bér munka és a munkástelepítés viszonylag korai meghonosításának és integrálásának köszönhetően az uradalom már „felkészülten” fogadta a gazdasági rendszerébe könnyen be tudta illeszteni a jobbágyfelszabadítást. Ennek kétségkívül előnye később, a piaci viszonyoknak még inkább kitett és folyamatos fejlődést-fejlesztést kívánó időszakban, a XIX. század második felében mutatkozott meg.

A Hanság lecsapolása, mint köztudott, egészen az 1960-as évekig eltartott. A lecsapolás nem egyszerűen radikális beavatkozás a természetbe, hanem események sora, amelynek összefüggésében a korabeli viszo-

nyokba ágyazva vizsgálható a rendi társadalom felfogása a földről, a jobbágyokról. A szomszédos vármegyék és városok közös tervként határozták el a Hanság lecsapolását, ám az érdekek ellentéte, a gazdasági viszonyok strukturáltsága miatt ebben az időszakban végül csak Wittmannnak a magyaróvári uradalmat érintő elképzelése valósult meg. A történeti ökológia iránt érdeklődő szerző meglehetősen aprólékosan dolgozza fel a témát, kitér a lecsapolás kedvezőtlen következményeire is. A Hanság lecsapolását ugyanis a század végére krónikus vízhiány követte, 1865-re a Fertő-tó is teljesen kiszáradt. (A szerző történeti ökológiai érdeklődését jelzi a szerkesztésében a közelmúltban megjelent kötet: *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Balassi, Bp., 2014.)

Az adórendszer működését, felépítését, logikáját tárja fel *A vármegye és alattvalói* című fejezet. Az adózással kapcsolatos iratok társadalomtörténeti értéke vitathatatlan, forrásértékük azonban bizonytalan. A szerző ismerteti a jogszabályi alapokat, az adminisztrálás nehézségeit, az adókulcsok rangsorát. Rámutat az adóelmaradások okaira, a rendszer merev és igazságtalan voltára. Az 1828-as összeírást követő országos szabályozásra tekintettel a mosoni rendek már 1838-ban úgy döntöttek, hogy kiigazítják az adókulcsokat. Ez kétségkívül utal a megye rendjeinek bizonyos fokú önállóságára és kezdeményező-készségére is.

Az adórendszer vizsgálatát egy hipotézis bizonyítása követi, amely szerint egy település dikaszama (adókulcs, amelyet az országgyűlés vetett ki a jobbágytelek után) egyben gazdasági erejének lenyomata is. Ez kétségkívül jó eszköz a települések rangsorának felállítására, ám épp az átlagosnak tekinthető, legnépesebb csoport településeinek megkülönböztetésére nem tűnik megfelelőnek. Sajnálatos, hogy ennek kifejtése abbamarad.

A paraszti népesség gazdálkodását és birtokviszonyait tekintve Moson specifikus vidék, elüt az átlagos magyar agrárviszonyoktól. Először azért, mert a paraszti gazdaságra az intenzív földművelés volt a jellemző;

másodszer azért, mert a paraszti gazdaság e helyen olyan kisüzem, amely „szoros szimbiózisban állt a nagybirtokkal” (316. old.).

A megye iskolahálózatának vizsgálata a paraszti mobilitás szempontjából döntő kérdés. Az elemi oktatás jelentőségét mutatja, hogy a XIX. századra általánossá vált az írni-olvasni tudás a mosoni németek körében. A paraszti népesség jelentősebb része – ennek folytán – az oktatás intézményeit hasznos alapként tartotta számon, a többnyelvű környezet pedig különösen inspirálta a művelődést. Benda Kálmánnak a XVIII. századra koncentrált, igen alacsony színvonalú írásbeliségről tudósító dunántúli vizsgálatait a szerző hasznosította, de további fontos adalékokkal szolgálhattak volna Tóth István György, XVII–XIX. századi időhatárokkal dolgozó, a körmendi uradalom parasztságának mobilitási képességét és írásbeliségét fókuszba helyező kutatásai is. A három évtizeddel ezelőtti kutatások nyomán ugyanakkor látható, hogy a mosoni régióra oly jellemző adatok korántsem voltak általánosak más területeken. Sok esetben igen változó és eltérő adatokat látunk. Vas megyében a XVIII. század végétől rendkívül megnőtt ugyan a paraszti jogügyleteket tárgyaló iratok száma, a növekedés azonban főleg a magyar lakosság falvakban korántsem folyamatos, különösen ha ezen jogi iratok számát összevetjük az írásbeliség nélküli, „élő bizonyossággal” tanúsított esetekével (sajnálatos módon a német falvakról ilyen összeírás nem maradt fenn a körmendi uradalomban). Hudi Józsefnek a Káli-medencére vonatkozó kutatásai szerint a reformkor utolsó évtizedeiben már a férfiak 77 százaléka tudott írni. További vizsgálati szempontokat jelenthetett volna a kereskedelmi utaktól távolabb eső településekkel végzett összehasonlítás.

A kereskedelem, illetve a „belföldi” és a határokon átnyúló migráció kapcsán kapjuk kézhez a mosoni úthálózat részletes ismertetését is, kiegészítve az útfenntartással kapcsolatos konfliktusok érzékeltetésével. A feszültségek fő forrása az egységes szabályozás hiánya volt, valamint az

eltérő bérlői gyakorlatok. Az úthasználatot jórészt informális, íratlan szabályok foglalták keretbe, a használatot illető közmegegyezés pedig mindenkire egyaránt vonatkozott. A határ mentén élő lakosoknak (főleg a fuvarosoknak) nem minden esetben kellett kiváltaniuk az útlevelet. A határátlépés, vagyis a piac elérhetősége így kifejezetten a helyi szokásrendszeren alapult.

Ami a határ fogalmát illeti, a könyvből kiderül, hogy a Lajta mentén több „határ” rakódott egymásra, és ez igencsak összezavarta a határátlépés (határsértés) jogi megítélését. A határ ilyenformán a legkevésbé sem volt merev és formális intézmény, a határsáv pedig kifejezetten „élettel teli, vibráló övezet” a korban (415. old.): némi kötetlenséget biztosított mind az emberek, mind az áruk térbeli mozgása-mozgatása számára. A mosoni határszakaszon évente lebonyolított több ezer határátlépéshez képest alig akadnak konfliktusok, ellenben 1848-hoz közeledve megnőtt a határ politikai-nemzeti elválasztó szerepe, amit Horváth rendkívül árnyaltan és érthetően bizonyít.

Az árufuvarozást a vasúthálózat kiépülése a megye fuvarosai látták el, akik zömmel az alacsony keresetű horvát anyanyelvűekből kerültek ki. Állandó jövedelmet azonban ez inkább csak a szegényebb rétegeknek nyújtott. A mosoni piacörzetekben a lakosok a vármegye valamenynyire településen ki tudtak építeni olyan kereskedelmi kapcsolatokat, amelyek túlnyúltak az adott megye határain. Ezek a tényezők egyértelműen utalhatnak a magasabb fokú kommercializálódásra, amit már Bácskai Vera piacörzet-vizsgálatai is igazoltak. Míg a Dunántúl északi részén a piaci vonzaskörzetek megsztottak voltak, a déli részt – Pécs és Kanizsa – tisztább körzetek jellemezték. A XVIII. század elején a vonzaskörzetek kiegyenlítettebbek és tisztábbak voltak, de a XIX. század elejére nagyobb változások mentek végbe, noha Moson-Óvár körzete természetesen nem hasonlítható sem méretében, sem vonzásában Győréhez vagy Kőszegéhez. Az itt vizsgált korszakban, Moson vármegye igazi

nagykereskedelmi központját (főleg a búzát illetően) Moson mezővárosa jelentette. Horváth Gergely Krisztián e monográfiába foglalt kutatásainak nagy eredménye, hogy a régióban élő jobbágyparasztság racionális gazdálkodást folytató, piacorientált kvázivállalkozóként tűnik fel bennük (a kelet-európai régióra nézve ezt Markus Cerman kutatásai is megerősítették: *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012.). Ez az általánosító megállapítás azonban inkább csak a mosoni német anyanyelvű parasztságra vonatkozik. A tétel teljesebb körű, a magyar ajkú jobbágyparasztokat is felölelő igazolásával nem találkozunk. Mindezen körülmények kézenfekvő következményeként Bécs közelségéből és a Bécs körüli régió erősen iparosodott jellegéből adódóan Moson megye viszonylag könnyen megtalálta helyét a birodalmi munkamegosztásban. A térség piaci átállításában volt nagy szerepe Wittmann Antalnak, a magyaróvári uradalom jószágkormányzójának. Ráadásul a megye két nagy uradalmának erőforrásai és kivált érdekérvényesítő képessége korlátozta a vármegyei beavatkozás hatókörét. Így az önálló paraszti gazdaság, a gazdálkodás és árucseré kevesebb külső akadályba ütközött.

Kijelenthető, hogy Horváth Gergely Krisztián könyve az idehaza oly ritka régiótörténeti tanulmányok sorába tartozik. Az 541 tételes bibliográfiával, 45 táblázattal, 13 térképpel és 19 forrást közreadó melléklettel, valamint személynévmutatóval és német nyelvű rezümével ellátott kötet a több mint egy évtizeden át folytatott kutatás monografikus betetőzése. A szerző gondos feltárásainak köszönhetően a késő rendiség korának egyik rendhagyó, „mosoni modellként” nevesített társadalmi képletét ragadta meg benne. Ugyanakkor a kötet terjedelmét indokolatlanul növelte két, korábban már közreadott forrásmunka újrakiadása.

A munka fő tétele, nevezetesen, hogy a vizsgált határszéli régió az adott korban „a rendi világ nagyfokú rugalmasságáról tanúskodik” (493. old.), meggyőző bizonyítást nyert. Horváth Gergely Krisztián könyve

komoly figyelmet érdemel már csak azért is, mert kiindulópontja lehet hazánkban az olyannyira esedékes összehasonlító régiótörténeti kutatásoknak.

A komparatív régiótörténeti kutatások fontossága ugyanis egyértelmű, hiszen olyan jelenségeket tárnak fel, amelyek, ha csak részben is, de magyarázhatják egyes közép-európai régiók napjainkban is tapasztalható különbözőségeit, egyes területek elmaradottságát. A megfelelő történeti vizsgálatokat sem nélkülöző interdiszciplináris kutatások, úgy hiszem, közelebb vihetnek ezen hátrányt teremtő tényezők pontosabb, tudományos igényű azonosításához.

HEGEDÚS ISTVÁN

Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete

Szerk. Szász Anna Lujza és Zombory Máté. Befejezetlen Múlt Alapítvány, Bp., 2014. 312 old., 3900 Ft

A holokauszt túlélői és szemtanúi – sajnos egyre kevesebben –, de továbbra is köztünk élnek, akárcsak azok az utódok a következő generációkban, akiknek a holokauszt és a második világháború nemcsak megtanult történelem, de saját családjuk története is.

Az emlékezet és az emlékezés kutatása évtizedek óta sok kutatót foglalkoztat. Szász és Zombory szöveggyűjteménye mind a holokauszt, mind az emlékezés vizsgálatában újdonsággal szolgál: a holokausztot az emlékezés mint határokon és nemzeteken átívelő tevékenység keretébe illeszti. A gondosan összeválogatott tanulmányok ugyanis nemcsak alapos kutatómunka eredményei, de valóban követik a Zombory Máté bevezető tanulmányában megfogalmazott elvet, hogy ez a könyv „nem-diszciplináris” és ezért minden társadalomtudományi nézőpontnak teret ad (*Tér-idő történelem. Holokauszt-emlékezet és transznacio-*

nális politika, 6–21. old.). A szerzők – történészek, szociológusok és kultúrákutatók – a saját tudományáguk kérdéseivel közelítenek a transznacionális emlékezet témájához, de egyes gondolatok, megállapítások így is vissza-visszatérnek a könyv olvasása közben.

Zombory Máté megemlíti, hogy a könyv összeállításával egyik céljuk az volt, hogy „a tudományos kutatás és a felsőoktatás területén” ismertebbé tegyék „az emlékezetkutatás egyik jelentős áramlatát” (9. old.). Márpedig ha egy szöveggyűjteményt egy egyetemi kurzus tananyagaként használnak fel, különösen szerencsés és nagy segítség az új területtel ismerkedőnek, ha a végére „összeáll a kép”. Ez a kép itt valóban teljes lesz, hiszen a többféle nézőpont megismerése és az egyes írásokban a többi szerző állításaira vonatkozó hivatkozások, megjegyzések vagy kritika lehetővé teszi a tanulmányok összehasonlító értelmezését és a téma mélyebb megértését.

Zombory bevezetője remek összefoglaló is egyben. Megadja az értelmezést segítő elméleti keretet: „jelen kötet a nemzeteken és államokon átívelő, akár azokat figyelmen kívül hagyó politikai tér problémáját veti fel, amelyre a holokauszt emlékezettörténetén keresztül igyekszik magyarázatot adni. Egy térbeli átalakulásra történeti (szociológiai) magyarázatot keresünk.” (8–9. old.) Ezután meghatározza a fő fogalmakat (emlékezet, emlékezetpolitika, transznacionalitás), felvázolja az emlékezet transznacionálissá válásának történetét, és végül röviden összefoglalja az egyes tanulmányok fő állításait, rávilágítva lehetséges összekapcsolódási pontjaikra a könyvben használt hármas felosztás szerint: transznacionális emlékezet; holokausztemlékezet és a transznacionális tér; kritikák és kérdőjelek.

Az első részben közölt tanulmányok fő kérdései: Hogyan vált transznacionálissá az emlékezet? Milyen szerepet játszik a média az emlékezésben? Mivel jár, ha a történetírás a közelmúlt eseményeivel foglalkozik?

Itt most csak az első kérdésre térek ki. Henry Rousso tanulmánya (*Hogyan válik globálissá az emlékezet?*) remek felütése a könyvnek. Rousso

állításai szerint a XX. század utolsó évtizedeiben az emlékezés módjaiban globális szinten felfedezhető hasonlóságok alakultak ki. Ennek egyik példája az a hármas időszerkezet felosztás, amely több tanulmányban is kirajzolódik: közvetlenül az adott tragikus esemény után megkezdik az emlékezést, ami egy viszonylag hosszabb, akár évtizedekig is tartó amnéziába fordul át, hogy végül felváltsa a történetek újabb intenzív feldolgozása.

Rousso szerint az emlékezet átalakulásának egyik következménye egy „világméretű nyilvános tér” kifejlődése, melynek számos szereplője szembefordul az elfogadott történetírási értelmezésekkel, és alapvetően a traumákra koncentrálnak az emlékezést ösztönzi. Ehhez kapcsolható egy harmadik sajátosság: azok az új megjelenő politikai cselekvésformák, amelyek alapvetően a bűnök és az áldozatok azonosítására törekcsenek, például a bűnösök számonkérésével, emlékművek állításával stb.

Állításait Rousso mindig konkrét példákkal is alátámasztja. Jó, hogy a szerkesztők a szerző elsősorban francia vonatkozású, illetve nem feltétlenül mindenki számára ismert történelmi példáit, utalásait a lábjegyzetekben kifejtik és elmagyarázzák az olvasóknak.

A kötet második részének írásai már elsősorban a holokauszt emlékezetével foglalkoznak. Jeffrey C. Alexander hosszú tanulmányában (*Holokauszt és trauma: Morális univerzalizmus Nyugaton*) azt a folyamatot mutatja be, amelyben a holokauszt „kollektív traumává” vált, és lett azzá az eseményé, amellyel összefüggésben tárgyalnak más tragédiákat. Mindez egy új narratíva megjelenéséhez köthető: az emlékezés az áldozatokra és szenvedésükre, a személyes történetek megismerése lehetőséget adott az azonosulásra. Így a dráma átérzhetővé és egyben a hasonló események értelmezésének vonatkoztatósi pontjává vált.

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Daniel Levy és Natan Sznajder is *Határtalan emlékezés. A holokauszt és a kozmopolita emlékezet kialakulása* című tanulmányában. A „kozmpopolita emlékezet” fogalmának bevezetésével arra hívják fel a figyelmet, hogy